

խոստովանիք ձեր . . . : Նոյնպէս ընչո՞ւ էք մատենագրաց անունները անցանում և այլ բառով . միթէ թողնելո՞ւ էր առանց յիշատակութեան երևելի Պարիզոր դպիր Փէշտմալճեան Վ. Պօլսեցի գիտնականը, Աստուածաբանը և աշխատաւոր ուսուցիչը, նոյնպէս Մատթէոս կաթողիկոսը, Սարապետ վարդապետ Շահնազարեանը, Մկրտիչ արքեպիսկոպոս Խրիմեան Պատրիարք Վ. Պօլսի, Պօղոս քահանայ Լօտէմիշցի : Ո՞չ ապաքէն սոքա աւելի պարծանք են հոգեւորականութեան, քան թէ Արէլ Ա. եպիսկոպոսն Վաղարշապատցի, որ Աղզին կամ Աղեղեցւոյն օգտակար գիրք չունի աշխատասիրած, և միթէ չունէին տեղ այն շարում, որպէս Յովսէփ Օրբելի քահանայն : Նմանապէս ի՞նչ իրաւամբ էք յափշտակում Սերոբէի և Սարգսի Ջալալեան եպիսկոպոսաց արքայն, երբ որ երկուքն էլ վիճակաւորներ են :

Միւս մնացած թարգմանութիւնքը Սալանթեանէն չգրեցի, որ բանը չերկարուի . այսչափս ևս բաւական է :

Աւարտելով պատմութեան վերայ արած այս սակաւ նկատողութիւնքս, եթէ ժամանակը ներեց՝ կսկսիմք նորա երկու կրօնական գասագրերը նկատել և հրատարակել :

ՍԻՆՏԻԱՆԻԱՆ ԵՄԻՆՈՒՄ ԲԱՏԻՍՏԱՆԻ ՄԱՆՐԻՆԵԱՆ :

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՖՐԱՆԿԼԻՆԻ

Կ Ե Ա Ն Բ Ը .

(ԵՐԵՎԱՆԻՆԻ Լ ԷՐԸ)

Թ .

ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ .

Յրանկին, որ իր խորին ծերութեանը չնայելով դեսպանական պաշտօնը մինչև այժմ փութաջան կերպիւ կը վարէր, այսուհետև կը ցանկար կոչուիլ Փարիզէն՝ իր վերջին օրերը հայրենեաց մէջ վայելելու : Թէև Փարիզի մէջ նա քանի մը Յորանսիացիք ծանաչած էր, որ լեկատար պատուոյ արժանի էին, այնուամենայնիւ չէր սիրէր այդ քաղաքը և իր ուղղասիրա հայրենակիցները Փարիզացիներէն աւելի բարձր կը գասէր : Նա կրտենչար շուտով հեռանալ այս պատրուակեալ ինքնասիրութեան, քաղքէն . «միայն մարդասիրաբար ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԱՏԻՍՏԱՆԻ Ե Հոգոյ ճըշգրիտ քաղաքավարութիւնը,», կըսէր նա ստեպ այդ միջոցին : Սակայն նահանգներու կառավարութիւնը Յրանկինի Յորանսիայ մնալը դեռ կարևոր տեսնելով՝ կամքն իսկոյն չըկատարեց և այդպէս պատկառելի ծերունին վերջապէս միայն 1785 թ. վերադարձաւ Յիլատելիայ :

Նաւահանգստի մէջ բազմութիւնը զուարթազին աղաղակներով ընդ առաջ ելան նորան և ղանդակահարութեամբ ու ումբակոծութեամբ ընդունեց զնա քաղաքի մէջ, որ այժմ նորա գալու պատճառով տօնական զարդերով պճնուած էր : Եւ այս այն իսկ քաղաքն էր, ուր որ նա

երբեմն իրրեւ տասնեութ տարեկան պատանի՝ մերկաւոր ծովային ճամբայէն հողնած, պատառուն ու թրջուած հագուստով, փողոցներու մէջէն հուշիկ անցնելով թմրութենէն անոյշ ննջած էր կուտքերներու տաճարին մէջ։ Այն ժամանակ դեռ չըզիտէր իր ապագան և ընտրելու էր ապառնին, քանզի մարդս որոշեալ մասամբ տէր է իր ճակատագրի վրայ։ Հողու ամենալաւ բերմունքներուն սրտին վրայ իշխանութիւն տալով՝ բարի մարդ մարտնչեց նա. այժմ կարող էր պարծիլ իր ալեւոր հերքերով։ Հատերու աչքն արտասուք կուգար Փարիզի ծերունու ազնիւ կերպարանքը տեսնելէն։ «Նորա մուտքը», — կըսէ ականատեսներէն մին, «հանդիսական մուտք մի էր. ուր որ կերթար՝ օրհնութիւն կըստանար ազատ և երախտադէտ ժողովուրդէն, որ նորա բարերարութիւնքը միշտ կը յիշէր։ Գլխուորները, որք նորա իմաստութեամբ ապահոված անկախութեան համար արիւն թափած էին, իրենց մեծարելի վերքերը նորան ցոյց տալու կը փութային. ծերունիները, որք մինչև նորա վերադառնալը կենդանի մնալու աղօթք արած էին, անոր շուրջը կը հաւաքուէին, և մանուկ սերունդ մը վառվռուն սրտով կը տենչար տեսնել այն մարդու պատկերը, որոյ քանքարն, առաքինութիւններն ու գործերը նորա սրտի մէջ սուրբ ոգևորութեան առաջին բերկրանքը յարուցած էին։ Այսուհետեւ բոլոր ազգերու առջև բաց նաւահանգստէն քաղաք մտնելով, նա տեսաւ իր հիմնած ժողովրդական վարժարանը, որ կը բողբոջէր, տեսաւ և հիւանդանոցը, իր հիմնարկութիւններէն ամենաառաջինը, իր յարատեւ խնամոցը արգասիքը,

որ նոյնպէս ամենալաւ զրութեան մէջ էր, և Գրանկլին ու թսունեմէկ տարեկան էր, սակայն որք կը կարծէին, թէ այսքան աշխատելէն ետքը, վերջապէս հանգիստ առնել կուզենայ, նորա կեանքի խորութիւնը չէին ճանաչէր։ «Վեռ ժամանակ կուենալք հանգչելու, երբոր աչքերդ փակուին», — կըսէր նա հայրենակիցներուն, և այս դատարկ ոճ մը չէր, այլ նորա ամենաներքին էութեան արտափայլութիւնն էր։ Որքան և ազդէին նորա մարմնոյ վրայ բնութեան անյեղի օրէնքները, դարձեալ կը մնար նրման ծառոյ մը, որոյ բունն թէև արդէն քայքայուած է, բայց ինքը դեռ բողբոջ ու պտուղ կուտայ։

Գրանկլին կառավարութեան ամենաբարձր ժողովի անդամ ընտրուեցաւ և փոքր ժամանակէն ետքը նոյն իսկ ժողովի նախագահը դարձաւ։ «Նորա հիմնած հաստատութիւնքն այժմ ևս ազդու օժանդակութիւն կըստանային նորամէն։ Ներկու մեծ ընկերութիւնք, որոցմէ մին բնատրու վերանորոգութիւնն ու միւսը ստրուկներու ազատութիւնն ի նկատի ունէր, նախագահ ընտրեցին զնա. և այդպէս նորա ձեռքերը միշտ լիքն էին դործով և մանուկ սերունդը կարող էր ուսանել ծերունիէն, թէ ինչ կընշանակէ անձանձրոյթ աշխատելն ու գործելը։

Նորա Գիլատելիայ մտնելէն երկու տարի վերջը՝ նոյն իսկ քաղաքի մէջ զուամբուած ժողովը — Աոնգրեսսը — վերստին քննութեան տակ ձգեց խռովայոյզ պատերազմի ժամանակ ծագած ընդհանուր սահմանադրութիւնն և զայն նորէն ստորագրեց։ Այս հանդիսի պատճառով հաւաքուած ահալին բաղմութիւնն իմաս-

տուն այլորի շրթունքէն այլ ևս մէկ անգամ ճառ լսելու շնորհ գտաւ: Դողովի վճռէն ամենքը դո՛հ չէին, անմիաբանութեան չար ոգին սկսած էր արդէն շարժել անդամներու մէջ. այդ բոլորէն ոտքի ելաւ Պրանկին և յետագայ խօսքերն ասաց իր ստորագրուէլէն առաջ:

«Այս կընդունեմ այս սահմանադրութիւնս թերութիւններովն հանդերձ, եթէ ունի այդպիսիք. քանզի կըկարծեմ, որ մեզ կառավարութեան ձեւ մը անհրաժեշտ հարկաւոր է և քանզի կըհաւատամ, որ ամենայն ինչ կառավարչական ձեւ լաւ է, եթէ լաւ գործադրուի: Արհաւատամ նոյնպէս, որ մեր սահմանադրութիւնը քանի մը տարի լաւ կըպահուի, և տեղի չի տար բռնակալութեան, եթէ ազգի ազատականութիւնը զայն կըպահանջէ: Չեմ կարծեր, որ ուրիշ ժողով մ'աւելի լաւ սահմանադրութիւն հաստատել կարողանար: Այս ան զի երբոր միացեալ կարծիքներէն օգուտ քաղելու համար շատ մարդիկ միասին կըհաւաքուին, կըհաւաքուին նոյնպէս և նոցա նախապաշարմունքը, կիրքերն ու տեղական մասնաւոր շահերը, և կատարեալ գործ մը յառաջացնեն անհնարին կըդառնայ: Այս կըզարմանամ մինչև անգամ, որ կըցանք կատարելութեանը այսքան մօտենալ և ինձ կըթուի, որ թշնամիք անգամ կըզարմանան, ըստ որում մեր խորհրդածութիւններէն ուրիշ բան չէին սպասեր, եթէ ոչ միայն աշտարակաշենութեան հետեանքը և կըկարծէին, թէ նահանգները երբէք միմեանց չեն մօտենար վերստին, եթէ ոչ միայն դաշոյն միեւել մէկ մէկու սրտի մէջ: Երբ ևս կուտամ իմ ձայնս, քանզի աւելի ընտիր սահմանա-

դրութեան յոյս չունիմ, և մասնաւոր մտքերս ընդհանուր օգտին դո՛հ կըբերեմ: Ատենէս դուրսը նորա վրայ բան խօսած չեմ և կըցանկամ, որ ինչ որ այս յարկիս տակ ասուեցաւ՝ մեր մէջ մնայ: Եթէ ամենայն մարդ տուն վերադառնալով ուզենար մի առ մի պատմել ընտրողներուն ինչ որ ասուած էր հոս, ապա հեշտ կարող էր պատահել, որ սահմանադրութիւնն ընդհանուր վարկ չէր գտնէր և այդպիսով այն բարի ներգործութիւնը ի չէք կըդառնար, որ թէ մեր ու թէ ուրիշ երկրներու նըկատմամբ ծագած էր մեր իրտկան կամ երկւութական միաբանութենէն: Առավարութիւն մը այն ժամանակ միայն կարող է յառաջ տանել ազգի բազմը, երբոր ազգը նորա բարեկալութեան ու կառավարչներու ուղղամիտ ազնուութեան վրայ կատարեալ վստահութիւն ունի. այս պատճառով կըցանկամ, որ ինչպէս մեր սեփական օգտին, նոյնպէս և յօգուտ յաջորդ սերնդեան, ամենքս սերտիւ միաբանինք սահմանադրութիւնս ըստ չտփոյ կարելութեան ամենայն տեղ քարոզելու և մեր բոլոր ջանքն ու ներելի միջոցներն ի գործ դնելու, որպէս զի շուտով ընդունուէր: Արտիս ամենաջերմ փափաղը նախ քան զամենայն այս է, որ իւրաքանչիւր անգամ ժողովիս, որ զեռ գուցէ քանի մը բան ունէր ասելու մեր դէմ, իր անսխալականութեանը շատ հաւատ չընծայէ և ինչպէս միաբանութեան՝ թղթիս տակ իր անունը ստորագրէ, ։

Ի զուր չըխօսեց ծերունին. ամեն պատգամաւորները ստորագրուեցան: Այնուհետև սահմանադրութեան զիրը միացեալ նահանգաց բնակիչներու ձայնարկութեա-

ներ ենթարկուելով՝ այն տեղ ևս ընդհանուր հաւանութիւն գտաւ :

Մէկ տարիէն վերջը միացեալ նահանգներու պատգամաւորները նախագահութեան պաշտօնը ձայներու միութեամբ Վաշինգթօն Վաներալին տուին: Յիսուսի սրտի մօտք կուրախանար տեսնելով, որ իրերու նոր կարգը քանի զնայ կամրանար Վաշինգթօնի խոհեմ ու հաստատուն վարչութեան տակ: Աւ ինչպէս չուրախանար, միթէ նորամէն քսանեփեց տարեօք կրտսեր Վաշինգթօն նորա ամենամեծ աշակերտներէն մինը չէր, որնոր վարժապետի կէս դարու չափ — թէ բանիւ ու թէ գործով քարոզած ճշմարիտ ըսկբունքներու իրագործուելուն կ'օժանդակէր:

Վերջապէս հասաւ ժամանակը, երբոր Յիսուսի պէս մարդու կեանքն ևս հանգչելու էր: Հզօր առողջութիւնը, որ բնութեան ձիւրք մի էր, չափաւոր կեանք վարելով կըրցաւ պահպանել մինչև ութսուն և երկու տարեկան հասակը. սակայն այնուհետև վրայ հասան այլեայլ հիւանդութիւնք, որք նորան ուժգին ցաւ պատճառելով, ստիպեցին որ անկողին մանէ: Բայց հիւանդութեան մահճի մէջ անգամ կօզներ ուրիշներուն խորհրդներով, և շատ մարդիկ, որք տեսութեան կուգային, զուարթ սրտով կ'վերագրանային նորամէն:

Վա տուաւ բարեկամներուն յետագայ տապանագիրը, որ յիսուն տարի առաջ ինքն իր համար յօրինած էր:

Ե. յս տեղ կըննջէ՝

Իբրև սողնոց կերակուր,

Սարմինը

Գիր տպող

Բենիամին Յիսուսի կ'ընէ:

Վասն տիոյն հին մատենի,

Որոյ մէջէն թերթերը քաղուած են,

Վազմը մաշուած:

Սակայն շտապարութիւնը չի կորչիր,

Ե. յլ կրկին լոյս կը տեսնէ, այսպէս կը յուսայ նա,

Նոր տպագրութեամբ,

Ուղղուած ու բարուրած

Եջովն

Հ. Գ. Ի. Ն. Ե. Կ. Ի:

Ե. յս հաւատը դէպի ամենաբարձրեալ Ան և հոգոյ շարունակութիւնը հոգեղէն կեանքէն յետոյ այժմ ևս կենդանի էր նորա սրտի մէջ և ողելից բառերով կարտասանուէր նորա շրթամբ: «Այլ թէ», կըսէր և զուարթադին դիմօք, «կրնայի տեսանել զքեզ ի փառս քում, հայր և ողոց, անհասգ էութեամբ, տեսանել հիացմամբ զհրաշալիս քո յաշխարհս վերինս և մտանել ի հաղորդակցութիւն ընդ հոգիսն երանելիաց»:

Նորա կտակած գումարի մէկ մասն որոշուած էր այն վարժարանի համար, ուր որ ինքը սկզբնական կրթութիւն ընդունած էր, միւս մասը ջրմուղ մը նաւագրնաց անելու և վերջապէս այլ ևս մէկ մասը յօգուտ գործաւոր աշակերտաց Բօստօնի և Յիլատելֆիայի իսկ ստանալիք պարտքերու մուրհակները կտակուած էին Յիլատելֆիայի հիւանդանոցին: Եւանդագրի վերջին խօսքերն էին. «Օքօսնելու դաւադանս վայրենի խնձորենիէն, ազատութեան գլխարկի նման՝ ոսկիէ սիրուն շինուած ճարմանդով, կըթողում իմ և մարդկութեան ընկերին, Վաշինգթօն զօրապետին: Աթէ և արքայական գայիսօն

լինէր, արժանի էր զայն ստանալու և կր-
ստանար,, :

Հանգիստ հոգով սպասեց Յրանկլին յե-
տին բոպէին և մինչև վերջին օրը միտքը
պարզ պահեց: 1790 թ. ապրիլի 17, երեկո-
յեան 11 ժամին մահը փակեց նորա աչքը:

Նորա թաղման պէս հանդիսաւոր թա-
ղումն Ամերիկան դեռ տեսած չէր: Յիւլա-
տելֆիայի բնակիչները սգոյ հանդերձ հա-
զան, զանգակները տրտում հնչեցին, տա-
նիքներէն սև դրօշակներ պարզուեցան,
լրագիրները սև շրջանակ զգեցան և Աոնդ-
րեսսը բոլոր միացեալ նահանգներու վրայ
երկու ամսուայ սուգ դրաւ:

Միւս երկիրներն ևս ի խորոց սրտէ
տրտմեցան նորա մահուան բօթը լսելով:
Յրանսիայի օրէնսդրական ժողովի մէջ այս-
պիսի արտայայտութիւն տուաւ Միրաբօն
ընդհանուր վշտին.

«Յրանկլին մեռաւ: (Նորին լուծթիւն
ժողովի մէջ:) Այն ոգին, որ Ամերիկա-
յին ազատութիւն տուաւ և ամբողջ Նե-
րոպայի վրայ լուսոյ հոսանք կը յորդէր,
Աստուածութեան գիրկը վերադարձաւ:

Աոնդրեսսը Յրանկլինի համար երկու
ամսուայ սուգ կարգեց ամեն միացեալ նա-
հանգներու մէջ, և այդպիսով Ամերիկան
վճարեց հիացման ու պատուոյ պարտքը
իր ազատ սահմանադրութեան հիմնադիր-
ներէն մէկին:

Այլ օրէնսդիրք, արդեօք ձեռք ևս ար-
ժանի չէ՞, որ միանաք այս կրօնական արար-
մունքին և մարդկային իրաւունքներուն
ու նոցա իշխանութիւնն աշխարհիս մէջ
տարածող փիլիսոփային այսօր ընծայ-
ւած փառաբանութեանը ի տես աշխար-
մասնակցիք:

Այս մահկանացուն, որն որ յօղուտ
մարդկութեան՝ իր վսեմ հոգոյ զօրու-
թեամբ երկինք ու երկիր ըմբռնելով՝ շան-
թըն ու բռնակալութիւնը սանձահարել
կրցաւ, հեթանոսական հին աշխարհը բա-
զիններ կրկանգնէր անշուշտ:

Փիլիսոփայութեան և ազատութեան
համար երբ և իցէ պարող ամենամեծ մար-
դիկներէն մէկին լուսաւորեալ և ազատ
Ներոպան պարտաւոր է իր վիշտն արտա-
յայտելու և անունը յիշատակելու:

Աւստի կառաջարկեմ, որ ազգային ժո-
ղովը վճիռ հաստատէ՝ երեք օրուայ սուգ
դնելու Բենիամին Յրանկլինի համար,,:

Միրաբօյի առաջարկութիւնն ընդու-
նուեցաւ:

Արդ մեք ևս կանգնած ենք մտքով ան-
մահ ննջեցելոյ ածիւնին առջև: Թող մեր
սիրան երախտագիտութեամբ ու հիաց-
մամբ լցուի նորա վրայ նայելով և թող
նա օրհնէ զմեզ իր գերեզմանէն:

Թարգմանեաց ի Գերմաներէնէ:

Փ. Վ. Կարդանէան:

ԱՐՑԱԽՆՆԵՐԻ ԴՐՈՒՄԻ ԳԵՒԵՌԸ,

Հին Հայաստանի վեշտասան նահան-
գաց մէջ Արարատեան ճոխադարձ և ար-
քունական նահանգէն յետոյ իրաւամբ ա-
կանաւոր է Արցախը, ոչ միայն իւր բերդի
դաշտաձև հովիտներով, իւր յորդաջուր
ծաղկածին լեռներով, իւր բարձրաբերձ
դարեանդներով, իւր թաւաթուփ մա-
ցառապատ թանձրախիտ անտառներով և
որոյ զանազան կենդանիներով, այլ և
իւր սքանչելի հնութեամբք, իւր երկնա-
կամար վանօրէիւք և մեծակառոյց բերդե-